

ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-МУЗИЧНІ ТЕРМІНИ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена перекладознавчому аспекту інструментально-музичних термінів французької та української мов. Аналіз інструментально-музичних термінів ґрунтується на визначенні ментального музично-інструментального простору двох мов, визначенні труноців перекладу інструментально-музичних термінів та шляхів їх подолання.

Ключові слова: інструментально-музичні терміни, ментальний простір, когнітивна лінгвістика, концепт, ментальна репрезентація, фрейм.

Стаття посвячена переводоведческому аспекту інструментально-музичальних термінів французского и украинского языков. Анализ инструментально-музыкальных терминов основывается на определении ментального музыкально-инструментального пространства двух языков, определении трудностей перевода инструментально-музыкальных терминов и путей их разрешения.

Ключевые слова: инструментально-музыкальные термины, ментальное пространство, когнитивная лингвистика, концепт, ментальная репрезентация, фрейм.

The article deals with the translation theory aspect of music instrument terms in French and Ukrainian. The analysis of music instrument terms provides for the determination of the mental music instrument space in both languages and also for the determination of the difficulties in translation of music instrument terms and the ways of the solution of them..

Key words: music instrument terms, mental space, cognitive linguistics, concept, mental representation, frame.

Для перекладознавчої науки важливою проблемою є переклад термінів. У мові науки й техніки ми маємо справу зі стабільним, інформаційно насиченим шаром лексики – термінологічними одиницями, які мають суттєві особливості функціонування. Сьогодні значну проблему для перекладачів становить відсутність перекладацьких французько-українських словників у галузі музики. Інструментально-музичні терміни французької та української мов до цього часу не були предметом ґрунтовних досліджень. Цим і пояснюється **актуальність** даного дослідження. Останнім часом всебічно вивчають проблему взаємозв'язку культури, мови і свідомості: проводяться найрізноманітніші дослідження мовної картини світу у носіїв окремої мови, створюються асоціативні словники різних мов, які дають багатий матеріал для вивчення особливостей сприйняття дійсності в рамках тієї чи іншої культури [1: 32]. Кожна мова по-своєму членує світ, має свій спосіб його концептуалізації, особливу картину світу. Терміносистеми французької та української мов мають свої національні особливості і досить часто ці культурологічні розбіжності становлять труднощі при перекладі. Оскільки концепт МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ не був до сьогодні предметом спеціального дослідження ні у вітчизняному романському

мовознавстві, ні у перекладознавстві, дана розвідка сприятиме до певної міри усуненню існуючої прогалини, а також допоможе здійснити перекладацький аналіз інструментально-музичних термінів французької та української мов.

Мета даного дослідження полягає у встановленні мовної своєрідності музично-інструментальних термінів, котра здатна впливати на процес перекладу з французької мови на українську, та виявленні способів перекладу музичних термінів. **Об'єктом дослідження** є інструментально-музичні терміни французької та української мов. **Предмет дослідження** – зіставний та перекладацький аналіз інструментально-музичних термінів французької та української мов. **Матеріалом** дослідження послуговували 192 французьких музичних лексем та 111 українських лексичних одиниць, що позначають музичні інструменти, відібрані з лексикографічних джерел: «Nouveau dictionnaire analogique» [2], « Dictionnaire des instruments de musique, étude de lexicologie » Ролланда Райта [3] та «Словник-довідник музичних термінів за книгами Юцкевича» [4]. Мета і завдання дослідження зумовили використання зіставного, структурно-лінгвістичного та перекладацького аналізу як основних **методів дослідження**. При дослідженні когнітивних механізмів утілення досліджуваного концепту застосовувався концептуально-семіотичний аналіз. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що в ньому *вперше* на основі когнітивного та зіставного аналізу встановлено релевантні для перекладу когнітивні, культурологічні, типологічні та перекладацькі особливості реалізації концепту МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ, а також здійснено перекладацький аналіз інструментально-музичних термінів, які входять до цього концепту. **Теоретичне значення** дослідження полягає у певному внеску автора у принципи створення методики когнітивного аналізу музичних термінів та пошуку перекладацьких відповідників для лакунарних в цільовій мові лексем. Дослідження має певну **практичну цінність**. Його результати можна використовувати при викладанні вузькоспеціального спецкурсу, курсу науково-технічного перекладу, французької мови на музичних факультетах, при розгляді перекладацьких проблем у курсі теорії перекладу, тощо.

Кожна мова специфічна, в ній відображений своєрідний національний характер, власна концептуалізація світу отож, зіставлення мов та переклад сприяють виявленню спільних та відмінних концептуальних структур світу.

Когнітивна лінгвістика досліджує ментальні процеси, які відбуваються під час сприйняття, осмислення та пізнання дійсності свідомістю, а також види і форми їх ментальних репрезентацій [5: 2]. Ця наука має зв'язок із теорією перекладу. Цей зв'язок когнітивної лінгвістики з теорією перекладу зумовлений тим, що перша переймається проблемами мови як засобу вираження системи узагальнених і класифікованих понять, які виникають у процесі взаємодії людини з об'єктивною реальністю, тоді як переклад у процесі пошуку рівнозначних відповідників між двома різними мовними системами спирається на дві картини світу і два типи світосприйняття, відображені у культурах і мовах носіїв та узагальнені у когнітивній лінгвістиці [6: 106]. Для перекладу важливі такі поняття когнітивної науки як ментальний простір, ментальна репрезентація та фрейм.

За М.О.Холодною ментальний простір – «динамічна форма ментального досвіду, яка актуалізується в процесі пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом» [8: 96]. Інакше кажучи ментальний простір є способом функціонування ментальних структур, в результаті чого, формуються ментальні репрезентації того фрагменту світу, на який спрямована піз-

навальна діяльність людини. А ментальна репрезентація, підсумовує М.О.Холодна - «це особлива форма організації ментального досвіду у вигляді індивідуального висновку» [7: 101].

Фрейм – одиниця знань, яка організована навколо концепту і містить у собі дані про суттєве, типове і можливе для цього концепту в рамках певної культури; структура даних для представлення стереотипної ситуації [8: 59].

Для визначення ментального музично-інструментального простору з'ясуємо конвергентні та дивергентні ознаки досліджуваних термінів. За семантикою майже всі вербальні репрезентації концепту МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ є міжмовними французько-українськими синонімами: *rebec* - *ребек*, *viole d'amour* - *віоль д'амур*, *ophicléide* - *офіклеїд*, *carillon* - *карйїон*, *sarrussophone* - *саррюссофон*. Виняток становлять терміни-лакуни. Конвергентність представлена повними та частковими міжмовними синонімами, останні відрізняються флексіями, формою числа, алофонами та морфологічними ознаками: *guitare* – *гітара*, *lyre* - *ліра*, *clavicorde* – *клавикорди*, *cornet à pistons* – *корнет-а-пісто*, *harpe* – *арфа*, *cithare* – *кіфара*, *luth* – *лютня*, *orgue* - *орган*. Конвергентність проявила себе також у тому культурологічному факті, що народні інструменти представлено в обох культурах здебільшого духовими та струнними інструментами, причому більшість цих народних інструментів є інструментами простого люду: *chevie* (*musette*, *chevrette*) - *шеврі* (*мюзет*, *шеврет*), *музичний інструмент, на якому грали пастухи*, *zampogna* - *зампоня*, *флейта пастухів або мюзет*, *armonie* - *армоні*, *музичний інструмент сільських скрипалів XII - XIII ст.*, *сурма*, *чимпой*, *береста*, *луска* (*вабець*), *фуркотало*, *очеретина*, *лігава* (*труба*), *гуслі*, *колесна ліра*, *басоля*, *теленка*. Класичні інструменти однаково представлені в порівнюваних мовах, а от факт тотожності музичних інструментів селян і вуличних музик на французьких та українських теренах може свідчити про однаковий культурний розвиток цих двох народів.

До дивергентних ознак музично-інструментальних термінів у французькій та українській мовах слід віднести етимологічні, синтаксичні та варіативні розбіжності часткових міжмовних синонімів та терміни-лакуни, для яких в іншій мові не існує слова, бо не існує й самої реалії. В українському концепті наявні лексеми, які здебільшого позначають духові та ударні (інструменти та українські народні інструменти давніх часів і різних регіонів, котрі становлять лакуни для французької лексичної системи: *денцівка*, *зубівка*, *флюяра*, *дуда*, *свиріль бугай*, *тулумбас*, „*рубель і качалка*”. Яскравим відображенням суто українського ментального простору є назви музичних інструментів таких регіонів України як Гуцульщина, Буковина, Полісся: *денцівка гуцульська*, *гуцульський дідик* (*скигля*), *цимбали*, *флейта Пана*, *сопілка-викрутка*, *дудка-колянка*, *ріжки*. У французькому концепті зареєстровано лексеми, більшість яких позначають духові та струнні інструменти, інструменти різних регіонів Франції, інструменти селян, інструменти для оповіщення певної події, загальнонародні французькі інструменти, котрі позначають стародавні інструменти, інструменти інших народів світу (арабські, індійські, єврейські, іспанські та італійські), які є лакунами для лексичної системи української мови: *bacchias* – *бакіас*, *барабан провінції Прованс*, *bancloche* – *банклош*, *дзвін публічних проголошень*, *дзвін тривоги*, *trémolophone* – *тремолофон*, *фортепіано з двома клавіатурами, яке винайшов Філіп де Жирар 1842 року*, *crinclin*, *крінкрін*, *погана скрипка*, *flautèle*, *petite flûte*, *flageolet* – *флотель*, *маленька флейта*, *флажолет*, *traversaine*, *flûte traversite* (*ou traversière*) –

*траверсен, поперечна флейта, авив – абуб, духовий інструмент єврейського народу; baglattea – баглаттеа, арабський інструмент схожий на гітару на шість струн. Щодо класичних інструментів у французькій мові більше назв видів інструментів, більше синонімів, більше запозичень, ніж в українській: *pipeau, chalumeau, galoubet – сопілка, barbiton – барбітон – струнний інструмент у Стародавній Греції, його форма схожа на лютюю*. На відміну від французької мови, де більшість назв музичних інструментів використовується всіма носіями мови, для української мови характерні різні, залежно від регіону, назви одних і тих саме інструментів: *мандора (мандола, пандура)*.*

Переклад термінів – складна задача. Тут постає проблема нормалізації термінологічних одиниць, які мають бути точними і повністю служити поставленим цілям. Проблема перекладу термінів – це й проблема співвідношення національного та інтернаціонального, яка полягає в тому, щоб не засмічувати українську термінологію незасвоєними та малозасвоєними іншомовними запозиченнями, але й не ізолювати її штучно від світового співтовариства [9 : 43], це й необхідність позбутися «полону» російського посередництва з метою уникнення механічних помилок, властивих для російських термінів, це й проблема «фальшивих друзів перекладача» [9 : 47-49], це й відсутність перекладних французько-українських словників [9 : 42], це й суперечність між словником книжно-писемного та усно-розмовного мовлення, яка має тенденцію розв'язуватися на користь розмовного типу [10 : 93-94].

Переклад термінів зазвичай здійснюється за допомогою міжмовних трансформацій – транскодування, калькування, експлікація і еквівалент та інші. Термінологічна неточність, перенасиченість термінами-синонімами, відсутність чітких однозначних понять створюють складності при перекладі, тому перекладачі вдаються до винайдення неологізмів, які, в свою чергу, породжують нові труднощі через непідпорядкованість загальним правилам. Музичні терміносистеми досліджуваних мов перебувають у безперервному розвитку, оскільки в їх межах відбуваються такі процеси, як зникнення одних і поява інших термінів, вживання старих термінів у новому значенні, заміна одних термінів іншими, ліквідація паралельних термінів, творення і запозичення термінів, уживання діалектних назв у термінній функції.

У більшості випадків перекладом для повних та часткових міжмовних синонімів є словникове значення. Повні міжмовні синоніми, які співпадають у значенні та звучанні, перекладаються прийомом транскрибування: *tuba – туба, basse – бас, saxophone – саксофон, xylophone – ксилофон, ocarina – окаріна, flageolet – флажолет, musette – мюзет, accordéon – акордеон, agrafe – аграф, sistre – сістр, tam-tam – тамтам, gong – гонг, vibraphone – вібрафон, phonographe – фонограф, électrophone – електрофон*. Значна кількість часткових міжмовних синонімів перекладається за допомогою адаптивного транскодування, проте слід бути обачними при їх перекладі, оскільки часткові міжмовні синоніми можуть відрізнятися за формою числа та фонетико-морфологічними змінами: *piano – фортепіано, luth – лютюя, orgue – орган, derbouka – дарбука, magnétophone – магнітофон, synthétiseur – синтезатор*. Певні труднощі при перекладі часткових міжмовних синонімів пов'язані з: 1) семантичними особливостями галузевого терміна; 2) добором словникового значення відповідно до контексту; 3) діахронними та діастратичними вимогами; 4) вузькопрофільною конкретизацією багатозначної лексики; 5) семантичним узгодженням багатокомпонентних термінів, дослівний переклад котрих може призвести

до помилок; б) езотеричністю словникового значення через нестачу музичних двомовних/ одномовних словників. Інструментально-музичні терміни-лакуни можуть перекладатися за допомогою різних прийомів в залежності від ситуації, контексту та прагматичного спрямування тексту. Найдоцільніше застосовувати прийоми транскодування, генералізації та описового перекладу: 1) *armonie* – армоні, *baschias* – бакіас, *батонет*, *cervélas* – сервела, *patouille* – патуй, *pebole* – неболь, *telon* – телон, *tentant* – тентан, *doppione* – допніон, *fidicula* – фідікула, *береста* – *beresta*, *бубон* – *boubone*, *бугай* – *bougai*; 2) *cabinet d'orgues* – шарманка, *gros-bois* – великий гобой, *guiternette* – маленька гітара, *fidicula* – маленька ліра, *takbrel* – дзвін, *roche* – маленька скрипка, *sax-tuba* – величезний мідний контрабас, *tamèle* – тріскунець, *вабець* – *bugle*, *трембіта* – *grand trompette de bois*; 3) *abub* – єврейська флейта, *baschias* – барабан провінції Прованс, *crincrin* – погана скрипка, *laridon* – басова флейта, *lûte à bec* – поздовжня флейта, *mirliton* – дитяча дудка з тростини, *ostacorde* – ліра на вісім струн, *traclette* – тріскунець прокаженого, *абік* – *bugle de Volynie*, *свиріль* – *flûte jumelé des ukrainiens*, *скигля* – *clarinette ukrainienne*, *чимпой* – *cornemuse des moldaves*.

Для перекладу французьких термінів-лакун широко застосовуються транскрибування, змішане транскодування та адаптивне транскодування: – 1) *батонет*, *cabinet d'orgues* – кабінет д'орг, *caisse plate* – кес плят, *cervélas* – сервела, *patouille* – патуй, *pebole* – неболь, *telon* – телон, 2) *doppione* – допніон, *martellmo* – мартелло; 3) *fidicula* – фідікула. Для перекладу українських термінів-лакун ми застосовували прийоми транскрибування, змішаного транскодування, калькування та напівкалькування, які були здійснені із використанням граматичних трансформацій: 1) *абік* – *abik*, *береста* – *beresta*, *бубон* – *boubone*, *бугай* – *bougai*, *деркач* – *derkatch*, *cabinet d'orgues* – шарманка, *gros-bois* – великий гобой, *guiternette* – маленька гітара, *fidicula* – маленька ліра, *takbrel* – дзвін, *roche* – маленька скрипка *tamèle* – тріскунець, *вабець* – *bugle*, *трембіта* – *grand trompette de bois*; 2) *било* – *bylo*, *бойківська джоломійка* – *djolomiïka boïkivs'ka*, *бойківська трембіта* – *trembita boïkivs'ka*, *дримба* – *drumba*, *гребінець* – *hrebينات*, *гуцульський дідик (скигля)* – *didyk houtsouls'ku (skyhlia)*, *гуцульська трембіта* – *trembita houtsoul's'ka*, *луска (вабець)* – *louska (vabets')*, *пищавка (гайда)* *бойківська* – *pychtchavka (gaiïda) boïkivs'ka* *свирілка* – *svyriïlka*, *чимпой* – *tchупрої*; 3) *волинський ріжок* – *bugle de Volynie*, *козацька труба* – *trompette des cosaques*; 4) *закарпатський ріжок-трумбетка* – *bugle-troumbetka de Transcarpatie*. Описовий прийом та генералізація застосовуються для полегшення розуміння терміна-лакуни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фесенко Т. А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода / Т. А. Фесенко. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2002. – 229 с.
2. «Nouveau dictionnaire analogique» / sous la direction de George Niobey Librairie / – P. : 1980. – 860р.
3. Rowland Wright Dictionnaire des instruments de musique / Etude de lexicologie / BATTLE BROTHERS LIMITED The Queensgate Press Q. P. London S. W.4, 1941 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.archive.org/stream/dictionnairedesi005840mbp/dictionnairedesi005840mbp_djvu.txt

4. Словник-довідник музичних термінів за книгами Ю.Є. Юцевича / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://term.in.ua>
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika>
6. Иванова Е.В. Когнитивный аспект перевода стилистической конвергенции / Иванова Елена Викторовна / дис. канд. фил. н. : 10.02.20. – Уфа, 2006. – 194с.
7. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – Перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
8. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов: ТГУ, 2000. – 123 с.
9. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. Теорія і практика перекладу. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592с.
10. Чередниченко О.І. Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248с.

УДК 81'44

Федорінчик А.С.
(Київ, Україна)

ЯВИЩЕ РОЗЩЕПЛЕНОЇ НЕПЕРЕХІДНОСТІ

Стаття розглядає явище розщепленої неперехідності, також відоме в науковій літературі під терміном «активна стратегія». Наводяться приклади з різних мов, розглядаються переваги й недоліки такого оформлення актантів, а також мотивовані ними діахронічні тенденції.

Ключові слова: розщеплення, неперехідність, активність, стратегія, відмінки, агенс, пацієнс.

Статья рассматривает явление расщеплённой непереходности, также известное в научной литературе под термином «активная стратегия». Приводятся примеры из разных языков, рассматриваются преимущества и недостатки такого оформления актантов, а также мотивированные ими диахронические тенденции.

Ключевые слова: расщепление, непереходность, активность, стратегия, падежи, агенс, пациент.

The article describes the phenomenon of split intransitivity, also known in scientific literature as «active strategy». The author gives examples from different languages, consider pluses and minuses of this way of marking actants and diachronic tendencies motivated by them.

Key words: split, intransitivity, activity, strategy, cases, agens, patients.

© Федорінчик А.С., 2011